

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

26 – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2026

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:
ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)
Πλατεία Ελευθερίας 1 - 105 53 Αθήνα
τηλ.: 210 3223 062
e-mail: aski@otenet.gr

*Μάνος Αυγερίδης -
Γιρίντα Μουσαράι
Αίνα Βεντούρα
Gilles de Rapper*

Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν

Ερβίν Σέχου

Γιάννης Γκολφινόπουλος

Χριστίνα Γκρομπάλι

Έντα Γκέμη

*Rexhina Ndoci -
Πέτρος Καρατσαρέας*

Δήμητρα Γκίτσα

Κώστας Ζαχαριάς

Ελίζα Παπαδάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Από το *Αρχειοτάξιο* 3

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ

Το αρχείο ως δημόσια παρέμβαση: η αλβανική μετανάστευση και η μνήμη της 6

Περί ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών . . . 23

Αλβανική μετανάστευση, δυναμικές των συνόρων και η αναζήτηση προγόνων ανάμεσα σε Αλβανία και Ελλάδα 32

Η πρώτη γενιά: έμφυλες υποκειμενικότητες στις αφηγήσεις ζωής μεταναστών και μεταναστριών από την Αλβανία 43

Δύο ή τρία πράγματα που δεν ξέραμε για την αλβανική μετανάστευση. 59

Η βία μετά τη βία: 20 χρόνια από το αντιαλβανικό πογκρόμ του 2004 73

Ο Σύλλογος Αλβανών μεταναστ(ρι)ών «Μητέρα Τερέζα» στη Θεσσαλονίκη: μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας στην Ελλάδα 82

Αναζητώντας νέες Ιθάκες: η διεθνική μετανάστευση της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών 91

«Δεν είμαι δέντρο για να ριζώσω»: η αλβανική διαδοχική μετανάστευση από την Ελλάδα στο Ηνωμένο Βασίλειο μέσα από τις φωνές της δεύτερης γενιάς 103

Η γενιά της αντι-μνήμης: διεκδικώντας δικαίωμα στην ορατότητα 115

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Το Σανατόριο Τρίπολης στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και οι εξόριστοι φυματικοί ασθενείς του 131

1974: Αποκατάσταση δημοκρατίας – πλην συνδικαλιστικών δικαιωμάτων 142

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Μάνος Αυγερίδης
Βαγγέλης Καραμανωλάκης
Κατερίνα Λαμπρινού
Άννα Ματθαίου
Ιλιρίνα Μουσαράι
Πόπη Πολέμη
Αγγελική Χριστοδούλου

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Άννα Μαλικιώση

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ (1999-2024)

Ξανθήππη Μίχα Μπανιά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ- ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

«Τροπή Press»
Μαινιμένης 7, Ταύρος

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ 17 €

ΣΥΝΔΡΟΜΗ 2 ΤΕΥΧΩΝ

Εσωτερικού 30 €
Εξωτερικού 40 €

ISSN 1108-4553

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Σόλωνος 84 - 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 36 08 180, 210 36 02 646
e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr
http: //www.themelio-ekdoseis.gr

Δημοσθένης Παπαδάτος-
Αναγνωστόπουλος

Μαίρη Μαρουλάκου

Αλέκος Λεβίδης -
Ξανθήππη Μίχα -
Βουβούλα Σκούρα

Πόπη Αλεξίου

Άννα Μαλικιώση

Πόπη Πολέμη

Μαρία Αθανασίου-Μοθωναίου - Όλγα

Γκράτζιο -Εφη Δημάκου-Γληνού -

Ράνια Ευγενίου - Σόφη Καραντζά Μια επιστολή του Μίκη Θεοδωράκη 198

Ιάσωνας Χανδρινός

Πηνελόπη Πετσίνη

Κωστής Καρπόζηλος -
Πόπη Πολέμη

Δήμητρα Λαμπροπούλου

Μαρία Ηλιού

Η υγεία ως ανθρωπιστικό «project»: διεθνείς οργανισμοί και ΜΚΟ στην κρίση υποδοχής προσφύγων στην Ελλάδα 2015-2019 164

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

Συναντηθήκαμε στο γυμνάσιο και από τότε δεν χωρίσαμε. Συνέντευξη. 179

Η πολιτική αφίσα από τις πρώτες μέρες της Μεταπολίτευσης μέχρι σήμερα. Συνέντευξη. 188

«Εγώ έχω δει το έργο». 193

«Άντε κορίτσια, να το πάρουμε από την αρχή...» 193

Για την Ξανθήππη 194

ΑΡΧΕΙΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΙΕΣΤΗΡΙΟΥ

Το παρελθόν που αντιστέκεται 201

Ο καλοδεχούμενος θάνατος. Μικρό ημερολόγιο μιας μεγάλης μέρας 202

Το οπτικό καθεστώς του πολέμου 203

ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ

Μια διεθνική ιστορία του ελληνικού κομμουνισμού από τους κόλπους των ΑΣΚΙ. Συνέντευξη 205

Ναυαγοί 212

Μεταρρυθμιστές και πρωτοπόροι 217

ΧΡΟΝΙΚΟ

Το ημερολόγιο των ΑΣΚΙ 222

Φωτογραφία εξωφύλλου: Σπύρος Στάβερης, Φωτορεπορτάζ: «Αλβανία, 1991. Η μεγάλη φυγή προς την Ελλάδα», ΑΣΚΙ. Επίσης και οι φωτ. στις σ. 4, 5, 7, 13, 26, 31, 32, 34, 58 και 95.

Εικόνα οπισθοφύλλου: Σχέδιο της Ξανθήππης Μίχα για θεατρική παράσταση από το προσωπικό της αρχείο που απόκειται στα ΑΣΚΙ.

Η βία που εξαπολύθηκε ενάντια σε Αλβανούς μετανάστες στους δρόμους της ελληνικής επικράτειας τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου του 2004 μετά την ήττα της ελληνικής ποδοσφαιρικής ομάδας από την ομάδα της Αλβανίας στα προκριματικά του Παγκόσμιου Πρωταθλήματος, αφήνοντας πίσω της εκατοντάδες χτυπημένους και νεκρό τον Γραμόζ Παλούσι (Gramoz Palushi), έχει παραμείνει, 20 χρόνια μετά, ένα περιθωριακό γεγονός για τον εγχώριο δημόσιο λόγο. Επιπλέον, η αναγνώριση του μαζικού παλμού που ενθυλακώνεται στον όρο πογκρόμ αποτελεί, τώρα όπως και τότε, μια μειοψηφική επιλογή¹. Σε σχέση με άλλα γεγονότα εκείνου του έτους τα οποία σήμερα γίνονται αντικείμενο δημόσιας αναμνημόνευσης, όπως η κατάκτηση του EURO από την ελληνική εθνική ομάδα ποδοσφαίρου, οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας, η ένταξη της (ελληνο)Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το δημοψήφισμα για το «Σχέδιο Ανάν», ο αριθμός των αναφορών στα γεγονότα της 4ης Σεπτεμβρίου είναι μικρός και αυτή η μισο-σιωπή είναι εξίσου «εύγλωττη» με την πληθωρικότητα της παραγωγής λόγου για το «ένδοξο» 2004².

Το παρόν κείμενο έλαβε την αρχική του μορφή ως παρέμβαση στη συζήτηση για το 2004 που διοργανώθηκε τον Σεπτέμβρη του 2024 στο πλαίσιο της Έκθεσης του Αρχείου Αλβανικής Μετανάστευσης «Μια σακούλα γεμάτη τηλεκάρτες/Një borsë plot me telekartas»³. Αποτελεί μια προσπάθεια επανεπίσκεψης της 4ης Σεπτεμβρίου 2004 και της δημόσιας συζήτησης που την αφο-

1. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τις πρώτες ημέρες από το Φόρουμ Αλβανών Μεταναστών. Βλ. «Για “ρατσιστικό πογκρόμ” έκανε λόγο το Φόρουμ Αλβανών Μεταναστών», in.gr, 7 Σεπτεμβρίου 2004, στο: <https://www.in.gr/2004/09/07/greece/gia-ratsistiko-pogkrom-kanei-logo-to-foroym-albanwn-metanastwn/>.

2. Βλ. Γιάννης Θ. Διαμαντής, «Το 2004 στην Ευρώπη, στην Ελλάδα και στη ζωή μου», εφ. *Το Βήμα*, 6 Απριλίου 2024, στο: <https://www.tovima.gr/2024/04/06/istoriko-arxeyo/to-2004-stin-eyropi-stin-ellada-kai-sti-zoi-mou/>. Θεοδωρής Λέννας, «Τι θυμούνται οι millennials από το “ένδοξο” 2004», εφ. *Καθημερινή*, 30 Ιουνίου 2024, στο: <https://www.kathimerini.gr/society/562984576/ti-thymontai-oi-millennials-apo-to-endoxo-2004/>.

3. Ο πλήρης τίτλος της συζήτησης ήταν «Το “τιμημένο” 2004: Από την κορυφή της Ευρώπης στη ρατσιστική βία;», 23 Σεπτεμβρίου 2024. Την επιμέλεια της έκθεσης (18-28 Σεπτεμβρίου 2024) είχαν οι Πάτι Βαρδάμη και Ιλιρίντα Μουσαρά.

Η βία μετά τη βία

20 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΤΙΑΛΒΑΝΙΚΟ ΠΟΓΚΡΟΜ ΤΟΥ 2004

Η ΑΥΓΗ

3ος τόμος 1992
10 τεύχη • 100 σελίδες • 1000 λέξεις

ΕΤΕΡΩΤΗΤΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΛΟΣ
1992

ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ, ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ

Αστυνομική ανοχή στη βία κατά Αλβανών

• Κομία σάββατο σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, παρότι σε ορισμένα επεισόδια • Ο νεοδημοκρατίας νομάρκας
Π. Φωτιάδης καλύπτει τις θέσεις της • ΣΥΝ: Η βία σε ορισμένα μεταπολιτευτικά, πολιτικά, στέλνει τον ΜΜΕ

Έκθεση «Μια σακούλα γεμάτη τηλεκάρτες»

ρά διαμέσου της απόστασης των δύο δεκαετιών που παρήλθαν. Στοχαζόμενο την απόσταση από εκείνον τον Σεπτέμβρη, το κείμενο στρέφεται προς την κοινωνική πραγματικότητα του ελληνικού έθνους (-κράτους) και τη θέση που αυτό προδιαγράφει για τους μετανάστ(ρι)ες, εν προκειμένω τους Αλβανούς, επιχειρώντας να εντοπίσει τις διαστάσεις του παρελθόντος που, παρά τις επαναλαμβανόμενες διαβεβαιώσεις, δεν έχουν παρέλθει.

Στο πεδίο της δημόσιας μνήμης, το πογκρόμ διατηρεί, είκοσι χρόνια μετά, τη θέση που είχε και τότε: αυτήν μιας, οπωσδήποτε, «κακής στιγμής» εντός μιας – ελληνικής ιστορίας, όχι πάντοτε ευχάριστης αλλά πάντως συναρπαστικής. Αυτό καθόλου δεν σημαίνει πως δεν έχει

αλλάξει τίποτα από τότε. Σημαίνει μόνο πως οι αδιαμφισβήτητες αλλαγές που επήλθαν δεν ανέτρεψαν το γενικό σχήμα των σχέσεων εξουσίας μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών στην Ελλάδα. Μολονότι το εγχώριο αντιμεταναστευτικό βλέμμα αναζητά σήμερα τον «επικίνδυνο ξένο» πρωτίτως σε ανθρώπους που ταξινομούνται ως μη-λευκοί και μη-ευρωπαϊκής καταγωγής, η υποτίμηση των Αλβανών στην Ελλάδα δεν αποτελεί κατά κανέναν τρόπο παρελθόν. Εντός μιας συνθήκης όπου η «ενσωμάτωση» γίνεται γενικώς αντιληπτή με όρους επιτυχούς προσαρμογής σε κάποια ιδεώδη ελληνικότητα (στην εμφάνιση, στους τρόπους, στην ομιλία), η ρατσιστική διατύπωση «εσύ δεν μοιάζεις με Αλβανό» εμφανίζεται ως η σημαντικότερη επιβράβευση, ενώ ο «Αλβανός», όπως το έθεσε ο Ervin Shehu, «παραμένει αναντικατάστατος στον καθημερινό λόγο» ως πυκνωτής αρνητικών χαρακτηριστικών⁴.

Τα χρόνια που μεσολάβησαν έχουν, οπωσδήποτε, ο-

4. Ervin Shehu, *Οι απρόσκλητοι φιλοξενούμενοι. Αυτοεθνογραφικές/ιστορικές σημειώσεις για τα τριάντα χρόνια της αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Ιωάννινα 2021, σ. 204.

δηγήσει πολύ μακριά από τον κόσμο του 2004 και αυτό έχει επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται σήμερα το βαρυτικό κέντρο εκείνης της χρονιάς, δηλαδή το «σύμπλεγμα» Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα/Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας⁵. Από τα ύψη του εθνικού θριάμβου εκείνου του καλοκαιριού, το μέλλον διαγραφόταν ως μια πορεία «από το καλό στο καλύτερο»⁶. Ευρισκόμενη «στα καλύτερά της»⁷, η Ελλάδα του 2004 προχωρούσε «μέσα σε σχετική σύμπτωση στον δρόμο μιας ευρωπαϊκά ανεπτυγμένης χώρας»⁸. Από την προοπτική θέση του παρόντος, ωστόσο, η συγκεκριμένη ιστορική στιγμή δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθεί από την τροχιά που μερικά χρόνια αργότερα θα εξέβαλλε στη χρεοκοπία και την αποδυνάμωση του ελληνικού κράτους⁹. Παραμένοντας πάντοτε ένα κρίσιμο ορόσημο υπερηφάνειας στις εθνικ(ιστικ)ές αφηγήσεις, οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας, όταν ιδωθούν μέσα από το πρίσμα των κλυδωνισμών της επόμενης δεκαετίας, χάνουν οπωσδήποτε κάτι από την αρχική

5. Είναι χαρακτηριστικό πως η Τράπεζα της Ελλάδος κυκλοφόρησε συλλεκτικά νομίσματα τόσο για τα 20 χρόνια «από την κατάκτηση του EURO 2004 από την εθνική Ελλάδα» όσο και για τους «Ολυμπιακούς και Παραολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας του 2004». Βλ. τον διαδικτυακό τόπο της ΤΤΕ, <https://mint.bankofgreece.gr/el/nomismata/2024/euro-2004/> και <https://mint.bankofgreece.gr/el/nomismata/2024/athina-2004/> (πρόσβαση: 12/12/2024).

6. Η φράση είναι του Ευάγγελου Βενιζέλου. Βλ. «Άρθρο Ευάγγελου Βενιζέλου στην “Κ”», εφ. *Καθημερινή*, 26 Ιουλίου 2024, στο: <https://www.kathimerini.gr/society/563144245/arthro-eyaggeloy-venizeloy-stin-k-to-ethniko-arithro-olympiakon-agonon-tis-athinas/>.

7. Γιάννης Βούλγαρης, «Τρεις επιτυχίες, ένα μοτίβο», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Γιάννης Βούλγαρης, Σωτήρης Ριζάς (επιμ.), *Το «ένδοξο» 2004*, Αθήνα 2024, σ. 11.

8. Βασίλης Βαμβακάς, «Η τελευταία εθνική γιορτή: Το 1987 του μπάσκετ και το 2004 του ποδοσφαίρου. Οι δύο αθλητικοί εθνικοί μας

λάμπη τους. Φαίνεται μάλιστα πως, εδώ και καιρό, έχει αποκτήσει την πατίνα του αυτονόητου αυτή η αφήγηση που –εκ των υστέρων– εστιάζει στη λεγόμενη «επίπλαστη ευμάρεια» και τις δαπανηρές «υπερβολές» εκείνης της περιόδου, αν κρίνουμε από τις προσπάθειες που έχουν κατά καιρούς πραγματοποιηθεί για την απόκρουσή της¹⁰. Ο άξονας γύρω από τον οποίο συγκροτούνται οι διαφορετικές αφηγήσεις για το 2004 και την κρίση που ακολούθησε είναι, αδιαμφισβήτητα, η διαρκής μέριμνα για το καλό του έθνους. Είτε εντοπίζουν τις αιτίες της κρίσης στη μία ή την άλλη κυβέρνηση, είτε τις αναζητούν στην οικονομία ή την «κοινωνία» γενικότερα, οι αφηγήσεις αυτές αρθρώνονται, ως επί το πλείστον, γύρω από την προοπτική θέση του ελληνικού έθνους-κράτους και στοχεύουν σε αυτό. Το θέμα τους είναι το τι έκαναν και τι δεν έκαναν οι Έλληνες από τη σκοπιά του τι ήταν/είναι καλό για την Ελλάδα.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι μετανάστ(ρι)ες, όταν δεν α-

θριάμβου», στο Β. Παναγιωτόπουλος, Γ. Βούλγαρης, Σ. Ριζάς (επιμ.), *Το «ένδοξο» 2004*, ό.π., σ. 184.

9. Είκοσι χρόνια μετά και στο φόντο της μετέπειτα κρίσης, ο Διονύσης Σαββόπουλος υπογράμμισε την «εθνική» σημασία εκείνου του καλοκαιριού λέγοντας πως «το καλοκαίρι του 2004 οι Έλληνες ζήσαμε το τελευταίο μας εντυχιμένο καλοκαίρι. Μέχρι τώρα τουλάχιστον...»: Κύκλος Ιδεών (συλλογικό), *Η κομπόλη της Μεταπολίτευσης: Ένα συνέδριο του Κύκλου Ιδεών*, Αθήνα 2024, σ. 388.

10. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός εικοστός αιώνας*, Αθήνα 2019, σ. 605· Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, *Το αποτύπωμα της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην ελληνική οικονομία*, Αθήνα 2015, στο https://iobe.gr/docs/research/RES_05_F_15012015_REP.pdf «Γιάννα Αγγελοπούλου: Δεν χρεοκόπησαν την Ελλάδα οι Ολυμπιακοί του 2004», εφ. *Καθημερινή*, 10 Απριλίου 2024, στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/562974997/gianna-aggeloyloy-den-chreokopisan-tin-ellada-oi-olympiakoi-toy-2004/>.

πουσιάζουν, συνήθως εγγράφονται στις δεσπόζουσες αφηγήσεις είτε ως φορείς της ανάδυσης μιας εμφανούς ετερότητας είτε ως παράγοντες οικονομικής μεγέθυνσης ή/και δημογραφικής «ανακούφισης», ενώ κάποιες φορές επισημαίνεται, πράγματι, και η συνεισφορά της εργασίας τους στην οικονομική «σύγκλιση» της Ελλάδας με τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000¹¹. Μερικές φορές, μάλιστα, γίνεται κάποια ιδιαίτερη μνεία και στους μετανάστες εργάτες, Αλβανούς σε μεγάλο βαθμό, που έχτισαν ζωτικής σημασίας δημόσια έργα, ολυμπιακά στάδια κλπ. και έμειναν ανάπηροι ή πέθαναν δουλεύοντας¹². Ακόμα όμως και η πιο γενναιόδωρη, «φιλομεταναστευτική» προσέγγιση, συγκροτείται, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, γύρω από τον εθνικό άξονα. Το ζήτημα είναι τι «πρόσφεραν» (και προσφέρουν) οι μετανάστ(ρι)ες στην Ελλάδα, δηλαδή σε τι και πόσο την ωφέλησαν.

Εφόσον οι μετανάστ(ρι)ες γίνονται παραδοσιακά αντιληπτοί ως κάτι εξωγενές σε σχέση με την ελληνική κοινωνία, οι κοινωνικές προϋποθέσεις της «ωφελιμότητας» της εργασίας τους –δηλαδή το ότι αυτή είναι φτηνότερη από εκείνη των Ελλήνων και περισσότερο «ευέλικτη»– αποτελούν ζήτημα που σπανίως γίνεται αντικείμε-

νο συζήτησης και ακόμα πιο σπάνια τίθεται ρητά ως πρόβλημα¹³. Η περιφρουρούμενη «εξωτερικότητα» τους, αξεχώριστη από τις διαδικασίες ιεράρχησης που τους τοποθετούν στον βυθό της ελληνικής κοινωνίας, φυσικοποιείται και γίνεται αποδεκτή ως «κανονικότητα», ως μια πραγματικότητα «απλώς υπαρκτή». Ως εκ τούτου, το ελληνικό έθνος, που αποτελεί το κριτήριο για τον προσδιο-

εφ. Έθνος, 6 Σεπτεμβρίου 2004

11. Βλ. Κώστας Κωστής, *Ο πλούτος της Ελλάδας. Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2019, σ. 443-444, 509· Α. Λιάκος, *Ο ελληνικός*, ό.π. σ. 553-554· Βύρων Κοτζαμάνης, *Δημογραφία: 55 ερωτήσεις*, Αθήνα 2024, σ. 36-37· Δημήτρης Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην κρίση. Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα 2022, σ. 191.

12. Βλ. Νίκος Γιαννόπουλος, «Κατάκτηση EURO 2004: Πράξη επαναστατική και καταδικασμένη», στο: *EURO 2004. 20 χρόνια από τον θρίαμβο, 20 ιστορίες εθνικής τρέλας*, Τρίκαλα 2024, σ. 39-44. Στο κείμενο αυτό, η επιτυχία της ελληνικής εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου

στο EURO 2004 παρομοιάζεται, κάπως υπερβολικά ίσως, με την παρισινή Κομμούνα. Διατυπώνεται ως ένα «επαναστατικό γεγονός» που, μολονότι αφορούσε το ελληνικό ποδόσφαιρο και, ευρύτερα, την ελληνική κοινωνία, εντέλει «δεν τους άξιζε».

13. Η ταξινόμηση των μεταναστ(ρι)ών ως στοιχείων «εξωτερικών» της ελληνικής κοινωνίας δεν αφορά μόνο αυτούς αλλά, σε διαφορετικό βαθμό, και τους απογόνους τους. Είναι ιδιαίτερος χαρακτηριστική η έκταση στην οποία χρησιμοποιείται η διατύπωση «μετανάστες δεύτερης γενιάς» για ανθρώπους που γεννήθηκαν και ζουν στην Ελλάδα.

ρισμό των «ξένων», προστατεύεται από την πιθανή σύνδεσή του με τον αντιμεταναστευτικό ρατσισμό. Δεν είναι χωρίς λόγο που η κοινωνία ονομάζεται «ελληνική». Είναι ακριβώς μέσα σε μια τέτοια συνθήκη που η αξίωση των «ξένων» να πανηγυρίσουν τη νίκη τους επί των Ελλήνων εμφανίστηκε ως απαράδεκτη προσβολή. Η επιδίωξη να γίνει σήμερα αντικείμενο κριτικής αναμνημόνευσης η αντιαλβανική βία του 2004 είναι μια προσπάθεια να καταστούν δημοσίως ορατά εκείνα που, μολονότι θεμελιώδη, σπρώχνονται στην πίσω αυλή του ελληνικού έθνους, καθώς η αγριότητά τους δεν μπορεί να εμφανιστεί στην πρόσοψη, η οποία βρίσκεται διαρκώς υπό ανακαίνιση.

Η Άκρα Δεξιά ως μόνωση

Αλλά και όταν γίνεται αντικείμενο συζήτησης η 4η Σεπτεμβρίου 2004, αυτό που συνήθως αναδεικνύεται είναι η άμεσα ορατή διάστασή της, δηλαδή η δράση της εγχώριας Άκρας Δεξιάς, η οποία εμφανίζεται και ως ο κατ' εξοχήν φορέας του ρατσισμού. Ακροδεξιόι χούλιγκαν, φασίστες διαφόρων αποχρώσεων, η Χρυσή Αυγή, η Γαλάζια Στρατιά... Είναι οπωσδήποτε προφανής, στα όρια της ταυτολογίας, η εμπλοκή των οργανωμένων φασιστών στη βία εκείνης της νύχτας. Δεν θα ήταν φασίστες αν δεν έβγαιναν στον δρόμο να κυνηγήσουν Αλβανούς. Είναι, επιπλέον, δυνατό, εκκινώντας από αυτή τη διαπίστωση, να διατυπωθεί, αναδρομικά, μια εύλογη αφήγηση που να συνδέει σχεδόν απευθείας τη βία εκείνης της νύχτας με τη μετεωρική άνοδο της Χρυσής Αυγής από το 2010 και μετά.

Όμως η, γενικώς ορθή, σύνδεση της Άκρας Δεξιάς (και των νεοναζί συγκεκριμένα) με την αντιαλβανική βία, έχει και μια κρίσιμη, συγκεκριμένα καθησυχαστική λειτουργία. Την ίδια στιγμή που εντοπίζει οργανωτές και αυ-

Συλλογή Φόρουμ Αλβανών Μεταναστών

τουργούς, τείνει να αποσυνδέει τη δράση τους από το ευρύτερο, μη-ακροδεξιό, κοινωνικό σώμα. Η αναμενόμενη κίνηση εντοπισμού της οργανωμένης φασιστικής δράσης στα γεγονότα εκείνης της νύχτας αποσιωπά την αναρότηση σχετικά με τη συγκεκριμένη κοινωνική συνθήκη που επέτρεψε στη δράση αυτή να πραγματοποιηθεί, λαμβάνοντας μια έκταση και μια ένταση που υπερέβη κατά πολύ τις δυνατότητες των οργανωμένων φασιστών. Συσκοτίζει την έκταση και το βάρος εκείνου του νοηματικού σύμπα-

ντος που κατέστησε τη συγκεκριμένη βία, όχι μόνο νοητή, αλλά και αποδεκτή, και γι' αυτό γενικευμένη. Συσκοτίζει, δηλαδή, την κατ' εξοχήν κοινωνική διάσταση του πογκρόμ. Στο πλαίσιο μιας χονδροειδούς όσο και εδραιωμένης προσέγγισης που διατρέχει συνολικά το πολιτικό φάσμα και τον δεσπόζοντα δημόσιο λόγο, η Άκρα Δεξιά διατυπώνεται ως κάποια «παθολογική» απόφυση μιας λιγότερο ή περισσότερο «υγιούς» κοινωνίας. Το κρίσιμο σε αυτή τη μεταφορά από το πεδίο της ιατρικής είναι ότι, ως απόφυση, η Ακροδεξιά μπορεί να απομονωθεί –και να αποκοπεί– χωρίς ουσιαστικό κόστος για το σώμα. Ιδωμένος έτσι, ο ρατσισμός περιστέλλεται σε ενδογενές χαρακτηριστικό κάποιων ατόμων και ομάδων και η ρατσιστική βία περιστέλλεται σε αποτέλεσμα της δράσης των ρατσιστών. Το πογκρόμ της 4ης Σεπτεμβρίου 2004 εξισώνεται με τη βία των ακροδεξιών, η οποία εμφανίζεται ως ενδογενές χαρακτηριστικό αυτού του πολιτικού χώρου. Κατά κάποιον τρόπο, η ακροδεξιά βία «εξηγείται» απ' εαυτής. Διαμέσου των παραπάνω εξισώσεων και αναγωγών, η ελληνική κοινωνία, δηλαδή οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις εξουσίας και οι κυρίαρχες αντιλήψεις, προστατεύονται από κάθε ουσιαστική κριτική.

Σήμερα που η ευχερής πλαστικότητα των ψηφιακά μεσολαβημένων ατομικών ταυτοτήτων είναι αναμφίβολα πολύ περισσότερο εδραιωμένη απ' όσο το 2004, τροφοδοτώντας ακατάπαυστα την αίσθηση πως κανείς μπορεί να γίνει όποιος/α θέλει, αρκεί να το θέλει, είναι ίσως ακόμα πιο εύκολο να στιγματίζεται δημόσια το διάχυτο α-

ντιαλβανικό σύνθημα εκείνης της εποχής «δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ...» ως δείγμα ακραίου εθνικισμού και ρατσισμού¹⁴. Είναι ενδιαφέρον πως δεν συμβαίνει το ίδιο και με εκείνα τα άλλα που δονούσαν την ατμόσφαιρα το καλοκαίρι του 2004, πληροφορώντας μας για την αδυναμία των Ελλήνων να περιμένουν για να σηκώσουν το «γαμημένο» κύπελο, καθώς και για το βάρος της «πούτσας του τσολιά». Αυτά τα συνθήματα, σε αντίθεση με το πρώτο, αναγνωρίστηκαν (και, εν πολλοίς, αναγνωρίζονται) ως προϊόντα της παιγνιώδους και πιπεράτης λαϊκής αθυροστομίας. Αν όμως πάρει κανείς στα σοβαρά, όπως θα έπρεπε, το νόημα της φιγούρας του τσολιά ως εθνικά επικυρωμένης εκδοχής της ιδεώδους ελληνικής αρρενωπότητας, η οποία αποδεικνύει την υπεροχή της επιβαλλόμενη με τη βία στους εχθρούς της, τότε θα μπορούσε να κατανοήσει καλύτερα και την ταπείνωση της ήττας από την ποδοσφαιρική ομάδα της Αλβανίας, ως εκ τούτου και τη μαζική παρόρμηση για την αποκατάσταση της τρωθείσας ισχύος. Ως προσπάθεια επανεπιβεβαίωσης της ελληνικής ανωτερότητας, η «ακραία» βία βρίσκει τις προϋποθέσεις της στη γενική εθνική συνθήκη. Η λεγόμενη «ακρότητα» πηγάζει από τον «εθνικό πυρήνα», τον οποίο η εστίαση στην ακρότητα προστατεύει.

Εθνική φιλοξενία

Η απομάκρυνση από τον αυστηρά περιγεγραμμένο χώρο της λεγόμενης ακρότητας (της Άκρας Δεξιάς, του ακραί-

14. Γιώργος Παγουλάτος, «“Δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ”», εφ. *Καθημερινή*, 26 Σεπτεμβρίου 2021, στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/561513085/den-tha-gineis-ellinas-pote-alvane/> Βασίλης Σ. Κανέλλης, «“Δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ Αλβανέ, Αλβα-

νέ” - Όταν η Ελίνα Τζένγκο “καρφώνει” τον ρατσισμό», in.gr, 21 Αυγούστου 2022, στο: <https://www.in.gr/2022/08/21/apopsi/den-tha-gineis-ellinas-pote-alvane-alvane-otan-elina-tzengko-karfonei-ton-ratsismo/>.

ου εθνικισμού/ρατσισμού) και η εστίαση στο «κανονικό» ελληνικό έθνος (-κράτος) υπήρξε το σημείο εκκίνησης για το μικρό βιβλίο που δημοσιεύτηκε από τις εκδόσεις Ισνάφι το 2007¹⁵. Στον πυρήνα εκείνου του κειμένου βρίσκονταν δύο απλές και αλληλένδετες θέσεις: ότι α) η σημασία ενός γεγονότος δεν μπορεί να ταυτίζεται με τη σημασία που του αποδίδεται από τον δεσπίζοντα δημόσιο λόγο¹⁶ και ότι β) η βία που εξαπολύθηκε την 4η Σεπτεμβρίου 2004 δεν μπορεί να περισταλεί στη δράση της εγκώριας Άκρας Δεξιάς. Αντίθετα, αυτή η ίδια αποτελεί κοινωνικό προϊόν και, ως εκ τούτου, πρέπει να αναλυθεί με όρους κοινωνικών σχέσεων. Αντί να (απο)μονωθεί η ελληνική κοινωνία και η εστίαση να στραφεί στην «παθολογική» μειονότητα, θα έπρεπε μάλλον να γίνει η ανάποδη κίνηση. Από τη ρατσιστική βία να κινηθούμε προς τις κοινωνικές σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών στην Ελλάδα, οι οποίες συνιστούν και τη συνθήκη της δυνατότητάς της. Κατ' αυτό τον τρόπο, το ίδιο το ελληνικό έθνος αναδιτυπώνεται με όρους ιεραρχημένων σχέσεων εξουσίας.

Κατ' αντιστοιχία προς το αντικείμενο που πραγματεύεται, το βιβλίο αυτό υπήρξε «μειονοτικό», βρίσκοντας τη θέση του σε εκείνον τον μικρό πολιτικό χώρο που επέμενε (και επιμένει) να καλλιεργεί την κριτική στο ελληνικό έθνος, και μάλιστα από μια σκοπιά που δεν επιδιώκει να το βελτιώσει¹⁷. Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά την έκδοσή του, μου φαίνεται ξεκάθαρο πως το πιο δύσπεπτο –ίσως

και το πιο ενδιαφέρον– στοιχείο του υπήρξε αυτή ακριβώς η κριτική. Παρά την προφανή επικινδυνότητά τους, οι μαχαιροβγάλτες συνιστούν έναν μάλλον εύκολο στόχο, η επικέντρωση στον οποίο αφήνει, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, ανέγγιχτα όλα όσα τους δίνουν τη δυνατότητα να δρουν, δηλαδή εκείνο το φυσικοποιημένο καθεστώς κοινωνικών σχέσεων που καθιστά την Ελλάδα *το σπίτι των Ελλήνων* και που, ακριβώς γι' αυτό, το να αναγνωρίζεται κανείς ως Αλβανός στην Ελλάδα σημαίνει να τοποθετείται «αυτονόητα» *κάτω από τους Έλληνες*.

Η σημασία του εννοιολογικού σύμπαντος της οικιακότητας και της ιδιοκτησίας για την (ανα)παραγωγή των εθνικών ιεραρχήσεων επισημάνθηκε πρόσφατα και από μια διαφορετική σκοπιά. Στο βιβλίο του *Οι απρόσκλητοι φιλοξενούμενοι: Αυτοεθνογραφικές/ιστορικές σημειώσεις για τα τριάντα χρόνια της αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα*, που κυκλοφόρησε το 2021, ο Ερβίν Σέχου παρέχει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ανάλυση της βαρύτητας των παραδόσεων που αφορούν τη φιλοξενία για τους πρώτους Αλβανούς μετανάστ(ρι)ες στην Ελλάδα. Η ανάλυση αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η κυρίαρχη εξίσωση «Ελλάδα = το σπίτι των Ελλήνων» λειτούργησε βασανιστικά και στο επίπεδο της αυτοκατανόησης ενός όχι μικρού μέρους των μεταναστ(ρι)ών κατά τη δεκαετία του 1990. Όπως υποστηρίζει ο Σέχου, πολλοί Αλβανοί μετανάστ(ρι)ες θεωρούσαν πως ο ερχομός τους στην Ελ-

15. Γιάννης Γκολφινόπουλος, «Έλληνας ποτέ...». *Αλβανοί και Έλληνες τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*, Ιωάννινα 2007.

16. Είναι χαρακτηριστικό πως στην έκδοση της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας και της Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης για τα πολιτικά γεγονότα του 2004 δεν αναφέρεται τίποτα σχετικά με την 4η Σεπτεμβρίου. Βλ. Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμμα-

τεία Ενημέρωσης, *Τα πολιτικά γεγονότα του 2004*, Αθήνα 2005.

17. Ενδεικτικά για αυτή την κριτική βλ. π. *antifa! πόλεμος ενάντια στο φόβο*, τχ. 1, 2006. Ολόκληρο το τεύχος είναι εστιασμένο στο πογκρόμ. Βλ. επίσης, «Ρατσισμός, κλασικός αναρχισμός και η αλληλεγγύη μας στους μετανάστες», π. *Terminal 119 για την κοινωνική και ατομική αυτονομία*, τχ. 2, 2007, σ. 15-25.

λάδα, υπό τις συνθήκες με τις οποίες έγινε, συνιστούσε μια μορφή εισόδου στην «αυλή του γείτονα», η οποία πραγματοποιήθηκε χωρίς την παραδοσιακά επιβεβλημένη αυτο-αναγγελία (χωρίς να «δώσουν φωνή») για να γνωστοποιήσουν σε αυτόν την παρουσία τους. Αν για τον εγχώριο κυρίαρχο λόγο οι Αλβανοί ήταν, και παραμένουν, «φιλοξενούμενοι» που οφείλουν να υποτάσσονται στους κανόνες και τις επιθυμίες των «φιλοξενούντων», στο σπίτι των οποίων βρίσκονται, ο Σέχου υποστηρίζει ότι και η αλβανική παράδοση ωθούσε πολλούς μετανάστ(ρι)ες να ερμηνεύουν τη θέση τους την Ελλάδα ως εκείνη των «απρόσκλητων ξένων» που παραβίασαν τους κανόνες της φιλοξενίας. Έτσι, στον εγχώριο αντιαλβανικό ρατσισμό ερχόταν να προστεθεί και το βάρος των αισθημάτων της ντροπής και της ταπείνωσης¹⁸.

Η τάξη (order) του καθεστώτος κοινωνικών σχέσεων που τοποθετεί τους Έλληνες πάνω από τους μη-Έλληνες δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και σε κάθε στιγμή φυσική βία. Η στιγμή της ανοιχτής βίας στην περίπτωση της 4ης Σεπτεμβρίου 2004 ήρθε όταν εμφανίστηκε η πιθανότητα ανατροπής αυτής της τάξης, ακόμα και στην «παιγνιώδη» σφαίρα του ποδοσφαίρου. Σε ένα νοηματικό πεδίο εντός του οποίου οι εθνικές ομάδες παρουσιάζονται ως «ενσάρκώσεις» των ίδιων των εθνών, το στάδιο Κεμάλ Στάφα των Τυράνων εκείνο το βράδυ δεν ήταν απλώς ο τόπος στον οποίο αναμετρήθηκαν δύο ποδοσφαιρικές ομάδες. Ήταν ο τόπος στον οποίο συγκρούστηκαν η Αλβανία και η Ελλάδα. Ως εκ τούτου, αυτή που ηττήθηκε δεν ήταν μια

ποδοσφαιρική ομάδα, ήταν η ίδια η Ελλάδα και, πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα των Ολυμπιακών Αγώνων, η Ελλάδα-πρωταθλήτρια Ευρώπης, η χώρα που έγινε παγκοσμίως αντικείμενο θαυμασμού.

Επιπλέον, η Ελλάδα ηττήθηκε από εκείνους που, με βάση την κρατούσα ταξινόμηση, βρίσκονταν κάτω από το επίπεδο των Ελλήνων. Ηττήθηκε από «φτωχούς βαλκάνιους», δηλαδή όχι «ευρωπαίους». Ηττήθηκε από εργάτες που δούλευαν για τους Έλληνες, οι οποίοι ήταν τα αφεντικά τους. Ακόμα, όπως ήδη επισημάνθηκε, μέσα στο «ανδρικό» ποδοσφαιρικό σύμπαν, αυτή η ήττα έπληξε ευθέως και την εμπεδωμένη ιεραρχία στο πεδίο των αρρενωποτήτων. Νικώντας τους Έλληνες, οι Αλβανοί εμφανίζονταν ως «οι πραγματικοί άνδρες». Κατ' αυτό τον τρόπο, μια υποτελής εθνικότητα, η οποία ήταν ταυτισμένη με μια κατώτερη ταξική θέση και μια υποτιμημένη αρρενωπότητα, αξίωνε έμπρακτα να καταστήσει δημόσια ορατή τη νίκη της επί των Ελλήνων. Εννοείται πως αυτό έγινε αντιληπτό ως επιχείρηση ανατροπής της «φυσικής» κοινωνικής τάξης. Ακολουθώντας τις μνημειοποιημένες διατυπώσεις του ποδοσφαιρικού θριάμβου του Ιουλίου 2004, εκείνο το βράδυ το περιβόητο «πειρατικό» εθνικό σκάφος έπεσε στα βράχια και οι Έλληνες, που αναπαρίσταντο ως «όλοι αδέρφια» μεταξύ τους, καταβαραθρώθηκαν από τον «έβδομο ουρανό» όπου εκείνο το καλοκαίρι είχαν ανέβει¹⁹. Μέσα από αυτό το πρίσμα, η μαζική βία ήρθε να βάλει τους Αλβανούς πίσω «στη θέση τους», επανεπιβεβαιώνοντας τη διασαλευθείσα ελληνική υπεροχή.

18. Βλ. E. Shehu, *Οι απρόσκλητοι φιλοξενούμενοι*, ό.π., σ. 101-126.

19. Η διατύπωση της ελληνικής ομάδας με όρους «πειρατικού» σκάφους έγινε από τον δημοσιογράφο Γιώργο Χελάκη, ο οποίος πε-

ριέγραφε τους αγώνες της στο EURO 2004 για λογαριασμό του ΣΠΟΡ FM. Η άνοδος «στον έβδομο ουρανό», ήταν διατύπωση του δημοσιογράφου Κώστα Βερνίκου, που περιέγραψε τον τελικό για λογαριασμό της ΕΡΤ, και ειπώθηκε κατά την απονομή του κυπέλλου.

Η βία της 4ης Σεπτεμβρίου και η μοναδικά συγκεκριμένη ακολουθία γεγονότων εντός της οποίας έλαβε χώρα βρίσκονται πάντοτε σφηνωμένες στο μακρινό 2004. Δεν ισχύει, ωστόσο, το ίδιο με τη σημασία της, για την επαρκή σύλληψη της οποίας πρέπει να ληφθούν υπόψη κοινωνικές σχέσεις που η χρονικότητά τους δεν εξαντλείται στην ιστορική στιγμή κατά την οποία αυτή ασκήθηκε. Ως παράγοντας ενίσχυσης των κοινωνικών ιεραρχιών, η μαζική βία, στην οποία πρέπει οπωσδήποτε να ενταχθεί και η διαρκής υπόμνηση της πιθανότητας επανάληψής της, δεν μπορεί να περιορίζεται στους συγκεκριμένους (τότε) στόχους της, τους Αλβανούς μετανάστ(ρι)ες. Αντιθέτως, πρέπει να αναγνωρίζεται ως παρούσα τόσο τότε που κυνηγήθηκαν «σκουρόχρωμοι» στο κέντρο της Αθήνας –στο πογκρόμ του Μαΐου του 2011– όσο και όταν, στα τέλη Φεβρουαρίου/αρχές Μαρτίου του 2020, η χωρίς άδεια μετανάστευση στον Έβρο διατυπώθηκε επισήμως ως «υβριδική/ασύμμετρη απειλή» για την αναχαίτιση της οποίας, εκτός από τους «εθελοντές πολίτες», κινητοποιήθηκε και ο στρατός. Ενισχύοντας το κοινωνικό καθεστώς της ελληνικής ανωτερότητας, του οποίου υπήρξε προϊόν, το πογκρόμ επιζεί διαμέσου των επιπτώσεών του και μετά το τέλος του, χαράσσοντας τα όρια του εθνικά ανεκτού.

Γιάννης Γκολφινόπουλος

εφ. Η Αυγή, 7 Σεπτεμβρίου 2004